

FIGURFÖRTECKNING

För bilder med attributet 'CC' (Creative Commons) gäller bestämmelserna som definieras i följande länkar: [CC BY-SA 2.0](#) | [CC BY-SA 2.5](#) | [CC BY-SA 3.0](#) | [CC BY-SA 4.0](#).

1. INLEDNING s. 1

Fig. 1. Stiliserat struphuvud i genomskärning. © Kulturkapital AB 2021. s.1

Fig. 2. Kastrering, Strohmayr (1559). © Public domain. s.3

Fig. 3. Rösttyper och omfång. Observera att registren överlappar varandra. Gossar och altfalletister har inte tagits med eftersom de sällan togs på riktigt allvar i avancerad musik före 1800-talet. Tonhöjderna är relativa eftersom den absoluta tonhöjden varierade med upp till 6–7 halvtonsteg. Grafen är av pedagogiska skäl förenklad. © Kulturkapital AB 2021. s.5

Fig. 4. Pederasti innebär att vuxna män har sex med pojkar och ynglingar. *Warren Cup* från romarriket ca 50 FVT visades för allmänheten först 1990. British Museum. © 2011 Marie-Lan Nguyen CC BY 2.5. s.8

Fig. 5. Afrikansk slav, romarriket omkring år 0. © Public domain. s.11

2. BAKGRUND & ÖVERSIKT s. 17

Fig. 7. Tidslinje Skolad kastratsång från öst till väst. © Kulturkapital AB 2021. s.17

Fig. 10. *Amateurs of Tye-Wig Party*. Karikatyr över engelsk överklass som i omoderna kläder och peruker spelar 100 år gammal musik. Burney och andra var kritiska till intresset för historisk musik, så musikerna på bilden spelar olika musikstycken samtidigt. En har noterna upp och ner, sannolikt för att Burney ville visa att det (troligen akademiska) amatörmusicerandet inte höll särskilt hög nivå – historisk musik var bara en angelägenhet för konservativa och reaktionära som lajvade barock i gamla kläder. E. F. Burney, 1820-talet – se vidare video. © Public domain. s.22

3. ANTIKEN 2500 FVT–400 EVT s. 25

Fig. 11. Kastraten Attis, 100 EVT, Musei Vaticani 1656. © Marie-Lan Nguyen, CC BY-SA 3.0. s.25

Fig. 12. Mesopotamien. © Ancient-origins.net CC BY-SA 3.0. s.26

Fig. 13. Den Store sångaren (kastrat?, Ur-nanshe?), ca 2500 FVT, Nini Zaza-templet, Mari. Inskriptionen är skadad, men det står att chefsångaren beställde den. Nationalmuseet i Damaskus S 2071 (M2416/2365). © Chegg-prep, Public domain. s.26

Fig. 14. Det akkadiska imperiet. © Public domain. s.27

Fig. 15. Ur III. © Zunkir, CC BY-SA 3.0. s.27

Fig. 16. MS 5105, notskrift, Babylon ca 2000–1700 FVT. © Public domain. s.28

Fig. 17. Persiska musiker och dansare (sasanider) ca 400 EVT. © Rye 96 2018, CC BY-SA 3.0. s.29

Fig. 18. Dansare och musiker, Nebamun-graven ca 1400 FVT, British Museum. © Ahley van Heften CC BY-SA 2.0. s.30

Fig. 19. Avhuggna penisar, Medinet Habu-templet. © Steven C Price, CC BY-SA 3.0. s.30

Fig. 20. Zevs på väg att våldta Ganymedes, ca 480 FVT, Arkeologiska museet i Olympia. © joanbanjo CC BY-SA 3.0. s.33

Fig. 21. *Erastai och eromenoi, paiderastia* ca 400 FVT. Musée de l'érotisme de Paris. © MiguelAlanCS, CC BY-SA 4.0. s.34

Fig. 22. Romarriket när det var som störst 117 EVT. © Tataryn CC BY-SA 3.0. s.35

Fig. 23. Romerska artister förbereder sig, mosaik från Pompeji. Museo Archeologico Nazionale, Napoli. © Stock.adobe.com. s.36

Fig. 24. Hadrian & Antinous, British Museum. © SanGavinoEN CC BY-SA 3.0. s.37

Fig. 25. Romerska artister före 79 EVT, mosaik från Pompeji. Museo Archeologico Nazionale, Napoli. © Stock.adobe.com. s.38

Fig. 26. Slavar/fångar på väg att dödas av vilda djur som del av underhållningen på amfiteatern, Smyrna (Turkiet) ca 200 EVT. Ashmolean Museum, Oxford. © Public domain. s.39

Fig. 27. (Själv)kastrad präst (gallus), gravrelief. Musei Capitolini Roma. © A-K Rieger 2009, public domain. s.40

Fig. 28. Papyrus med grekiskt notfragment ca 250 FVT. Som framgår saknas viktig information. © Public domain. s.42

- Fig. 29. Ungefär så här tror engelsmannen Richard Neave att Jesus från Nasaret kan ha sett ut. © Public domain. s.43
- Fig. 30. Anonym kinesisk palatskastrat ca 1900. © Public domain. s.44
- Fig. 31. Zliten-mosaiken visar romersk scenunderhållning senast 80 FVT. Jamahiriya Museum, Tripoli, Libyen. © Public domain. s.45
- Fig. 32. Detalj ur fresk från Pompeji föreställande en hermafrodit (intersex) eller en kastrat och en Sileno. © Public domain. s.46

4. 330–1453 ÖSTROM/BYSANS s. 49

- Fig. 33. Det östromerska riket när det var som störst vid 500-talets mitt. © Tatarin CC BY-SA 3.0. s.50
- Fig. 34. Modell av Istanbul på 500-talet, hippodromen i mitten. © Public domain. s.51
- Fig. 35. Kvinnliga musiker med orgel i Maryamin i östromerska *Syria-Palestinae*, mosaik från 400-talet. © Public domain. s.52
- Fig. 36. Hovet i Istanbul, ur en senmedeltida version av Alexanderromanen (efter 1204). © Public domain. s.53
- Fig. 37. Vikingatida slavfångsel från Breest, Archäologisches Landesmuseum Mecklenburg-Vorpommern. © Public domain. s.54
- Fig. 38. Kvinna dödar varing (viking) under ett våldtäktsförsök och får hans ägodelar som kompensation. John Skylitzes, 1200-tal. © Public domain. s.55
- Fig. 39. Romanos Melodikern, skägglös syrisk-östromersk sångare och poet (ca 490-556). © Public domain. s.57
- Fig. 40. Sångare (inkl. kastrater) i Hagia Sofia, 900-talet. Athos Dionisiou 587. © Public domain. s.58
- Fig. 41. Antik *ambus* vid Hagia Sofia. © OrthoArchitectDU CC BY-SA 3.0. s.58
- Fig. 42. Kejsarinnan Theodora från bordellen, mosaik i San Vitale, Ravenna. © Petar Milošević CC BY-SA 3.0. s.61
- Fig. 43. Vikingen Halvdans oläsliga graffiti från 800-talet i Hagia Sofia. © Hermann Junghans CC BY-SA 3.0. s.62

5. 313–1400 VÄSTEUROPA (MEDELTIDEN) s. 67

- Fig. 45. Roms ursprungliga Peterskyrka från 300-talet (fresk). En stor basilika men ganska anspråklös jämfört med Hagia Sofia i Istanbul. @ Public domain. s.68
- Fig. 46. Det antika templet Pantheon i Rom byggdes ca 120 EVT och blev kristen kyrka 609. © Stock.adobe.com. s.69
- Fig. 47. Frankerriket 768-814. © Hardscarf CC BY-SA 3.0. s.70
- Fig. 48. Sångare, Avignon ca 1330-1340. De verkar sjunga kraftfullt utan att titta på noterna. Avignon, Bibliothèque municipale, ms. 121, fol. 162v. © Public domain. s.74
- Fig. 49. Kastrering ur *Coutumes de Toulouse* 32 v. ca 1295. Källa: Gallica.bnf.fr. © Public domain. s.75
- Fig. 50. Sångare 1300-tal. Observera ansiktsuttryck och intensitet. © Public domain. s.76
- Fig. 51. Katedralen i Köln påbörjad 1248, färdig 1880. © Thomas Robbin. s.77
- Fig. 52. Västeuropeisk notskrift 800–1300. © Zayaruznaya 2014. s.79
- Fig. 53. Perotinus *Alleluia nativitas ur magnus liber organi* från ca 1200 (beskuren). © Public domain. s.80
- Fig. 54. *Roman de Fauvel* (1312–14 och 1316–17), kanske av Philippe de Vitry. Källa: BNF, Fr. 146. © Public domain. s.81
- Fig. 55. Sångare från ca 1300. Observera att de använder händerna för att höra bättre. Att samtliga verkar läsa från samma notbild indikerar att två av sångarna improviserade utifrån en noterad *cantus firmus*. © Public domain. s.84
- Fig. 56. Marchetto från Padua ca 1300. s.85
- Fig. 57. 2 instrumentalister och 3 sångare (hovmusiker) musicerar utan noter. Simone Martini 1320-talet, fresk i San Francesco-basilikan i Assisi. © Public domain. s.87

6. 711–1492 MUSLIMSKA SPANIEN s. 91

- Fig. 58. Islams expansion 622–740. © DieBuche CC BY-SA 3.0. s.91
- Fig. 59. Anahs Vinhus, Yahya ibn Mahmud al-Wasiti 1236–7. © Public domain. s.92
- Fig. 60. Slavmarknad i Jemen, Yahya ibn Mahmud al-Wasiti, 1236–7. © Public domain. s.92
- Fig. 61. Kalifatet Córdoba år 1000. © Morningstar1814 CC BY-SA 3.0. s.93
- Fig. 62. Kastrering, Charaf-ed-Din 1466. © Public domain. s.97
- Fig. 63. Singer- songwriter, Yahya ibn Mahmud al-Wasiti, 1236–7. © Public domain. s.98
- Fig. 64. Mezquita-katedralen i Córdoba från 900-talet ombyggd till kristen katedral på 1200-talet. © Stock.adobe.com. s.99
- Fig. 65. Kristen och muslimsk oud-spelare ur *Cantigas de Santa Maria* från 1260–80. © Public domain. s.101

7. 1400-TALET ACKORD & NOTER s. 103

- Fig. 66. Pojkar och ynglingar (kastrater?), Luca della Robbias *cantoria* (kör- eller sångläktare) för domkyrkan i Florens 1431–38. © saikko CC BY-SA-3.0. s.105
- Fig. 67. Katedralen i Toledo från 1200-talet, rumsvolym ca 125 000 m³. Observera koret. © Public domain. s.109
- Fig. 68. Pojkar och ynglingar (kastrater?) som sjunger 'över boken', Luca della Robbias *cantoria* för domkyrkan i Florens 1431–38. © Jastrow CC-BY-SA-3.0. s.110
- Fig. 69. Sixtinska kapellet i Rom invigdes 1481. © Stock.adobe.com. s.112
- Fig. 70. I domkyrkan i Florens (1436) användes som framgång muslimska tekniker. © Stock.adobe.com. s.114
- Fig. 71. Aristokrater och konkubiner, Francesco del Cossa 1469/70, Ferrara, detalj. © Public domain. s.116

8. 1500-TALET KASTRATSÅNG BLIR SYNLIIG s. 119

- Fig. 72. Européer civiliserar Amerika, 1500-tal. © Public domain. s.120
- Fig. 73. Peterskyrkan i Rom byggdes 1506–1626, rymmer upp till 60 000 personer. © Stock.adobe.com. s.122
- Fig. 74. *Venus och Adonis* av Annibale Carracci 1590, Museo del Prado, Madrid. Adonis är katamit: tonårig, långt lockigt hår, vit hy, skägglös och saknar kroppsbehåring. Till vänster en Eroles (kärleks- och sexgud). © Public domain. s.124
- Fig. 75. Järnkorsett från Florens ca 1500. © Public domain. s.126
- Fig. 76. Giovanni Cariani, improviserande lutenist ca 1520 (observera det skrynkade papperet), National Gallery, Washington DC. © Public domain. s.128
- Fig. 77. Fransk målning av commedia dell'arte-sällskap ca 1580, privat ägo. © Public domain. s.129
- Fig. 78. Troligen sångerskan och kompositören Barbara Strozzi (1619–1677). Urringningen visar att hon var kurtisan. © Public domain. s.131
- Fig. 79. Oratorio Gonfalone, Rom 1544–47. Kyrklig konsertlokal eller hörsal med bra akustik. @ Public domain. s.133
- Fig. 80. Bilden föreställer troligen den spanske kastratsångaren Pietro Montoya (Montoia) som tillsammans med Caravaggio ingick i greve del Montes hushåll i Rom omkring år 1600 (CAMIZ, 1988). De många detaljerna, bl.a. en basstämma som sångare använde som grund för ackompanjemang, visar att bilden är realistisk. Caravaggio, Eremitaget St. Petersburg. © Public domain. s.137
- Fig. 81. Orlando di Lassos bayerska hovkapell i München sjunger liturgisk musik(?), Hans Mielich ca 1560. © Public domain. s.138
- Fig. 82. Danspojkar (*köçeks*) i Istanbul ca 1590, Österreichische Nationalbibliothek, Wien, Codex Vindobonensis 8626, fol. 118r. © Public domain. s.140
- Fig. 83. Danspojkar (*köçeks*) i Istanbul ca 1590, Österreichische Nationalbibliothek, Wien, Codex Vindobonensis 8626, fol. 117r. © Public domain. s.140

9. 1600-TALET GENOMSLAG s. 145

- Fig. 84. Pastons lyxtillgångar (*The Paston Treasure*), holländsk 1670-tal. Observera den afrikanska pojken som håller en apa. Båda ingick i familjens tillgångar. Norwich Castle Museum. © Browne27 CC BY-SA 4.0. s.146
- Fig. 85. Den unge Bacchus, Caravaggio ca 1597, Ufficierna, Florens. © Public domain. s.148
- Fig. 86. Italienska *ragazzi* ca 1680. Bland dem rekryterades flera kastratsångare. © Public domain. s.149
- Fig. 87. Några av de androgyna pojkarna i antikinspirerad klädsel var troligen kastratsångare, Caravaggio, Rom ca 1595, Metropolitan Museum of Art. © Public domain. s.150
- Fig. 88. Kastraten Marc'Antonio Pasqualini kröns av Apollo, Andrea Sacchi 1641, Metropolitan Museum of Art. © Public domain. s.151
- Fig. 89. Musiker i Paris med kastraten Antonio Paccini i mitten. Antoine Watteau ca 1700. Louren, Paris. © Public domain. s.153
- Fig. 90. San Marco i Venedig, östromersk/orientalsk stil. © Stock.adobe.com. s.155
- Fig. 91. Kastratsångaren 'Matteuccio' (Matteo Sassano; 1667–1737), en av de första kastratdivorna ca 1706. Han undvek opera, i synnerhet för betalande publik. Museo Nacional de Artes Decorativas, Madrid. © Public domain. s.156
- Fig. 92. Propagandabild av karusellen för drottning Christina, Palazzo Barberini Rom den 28/2 1656, Filippo Lauri. Palatset är dock blygsammare än vad bilden ger intryck av. Sovrintendenza Capitolina ai Beni Culturali. © Public domain. s.158
- Fig. 93. Mattias de' Medici med slav/page ca 1660, National Gallery of Art, Washington D.C. © Public domain. s.161
- Fig. 94. 'Fåfångt arbete' (*VANUS LABOR*). David Klöcker Ehrenstrahl (1628–1698). Nationalmuseum-39626. © Wikimedia Commons / Public domain. s.162
- Fig. 95. Drottning Christina (detalj), Sébastien Bourdon ca 1652, Nationalmuseum, Stockholm © Public domain. s.163

- Fig. 96. Santa Maria Maggiore i Rom. Kasettaket och väggarna diffuserar och golvet reflekterar ljud. © Stock.adobe.com. s.165
- Fig. 97. *David* av Michelangelo Buonarotti 1501-04. Galleria dell'Accademia, Florens. © Livioandronico2013 CC BY-SA 4.0. s.169
- Fig. 98. Karneval i Rom, Johannes Lingelbach 1650–51, Kunsthistorisches Museum, Wien. © Public domain. s.170
- Fig. 99. Serenata, Piazza la Spagna, Rom 1687. Ensemblen leds av Arcangelo Corelli. Musikerna placerade i rader på gradäng-er vilket skapar en samlad ljudbild som reflekteras framåt. Högst upp fyrverkerier. Slutna vagnar ersatte operaboxar. © Public domain. s.172
- Fig. 100. Louis XIV som Apollon 1653. © Public domain. s.173
- Fig. 101. SS Giovanni e Paulo-teatern i Venedig 1654 med plats för 1000 åhörare. Nästan lika stor publik som på nutidens Stockholmsopera. © Public domain. s.174
- Fig. 102. Operan i Versailles, 1770, förscenen (proscenium) i färg. © Kulturkapital AB & Gunno Klingfors 2023. s.175
- Fig. 103. Karnevalsfirande i Venedig på 1600-talet = operasång. © Public domain. s.176
- Fig. 104. Operaföreställning i Venedig ca 1700, efter Pruiniers 1931. © Public domain. s.177
- Fig. 105. Konsert, kanske med unga kastrater, i Neapel. Aniello Falcone ca 1650. © Public domain. s.179
- Fig. 106. Överst till höger vagina som inverterad penis. (GUIDI, 1611, s. 285). © Public domain. s.182

10. 1700-TALET KOMMERS & NEDGÅNG s. 187

- Fig. 108. Konsert i Vauxhall Gardens, London 1785. Pollard/Jukes efter Thomas Rowlinson. © Public domain. s.189
- Fig. 109. Redoutensaal i Wien var en viktig musiklokal för aristokratin. Musikerna placerades på läktare. © Public domain. s.193
- Fig. 110. Nicola Antonio Porpora. © Public domain. s.195
- Fig. 111. Carlo Broschi 'Farinelli', Bartolomeo Nazari 1734, Royal College of Music, London. © Public domain. s.196
- Fig. 112. *Parnassus* efter Antonio Fedi ca 1790 med berömda 1700-talssångare. Vittoria Tesi och Faustina Bordoni högst upp tillsammans med kastraterna Farinelli, Pistocchi och Bernacchi – elitsångerskor hade lika hög status som kastratsjärnorna. Bibliotheque Nationale de Paris. © Public domain. s.197
- Fig. 113. Hjultekastrat, efter Thomas Rowlandson 1809. Observera den gigantiska plymförsedda hjälmen och korsetten. © Public domain. s.199
- Fig. 114. Föreställning vid det konservativa Wien-hovet av *Il parnaso confuso* av Metastasio/Gluck. 4 prinsessor sjunger med kastratsångaren Mancini som coach. Observera handpositionerna. J.F. Greipel 1765. © Public domain. s.200
- Fig. 115. Den omtyckta operasångerskan och dansösen Madame Parisot (ca 1775–1837). © Public domain. s.201
- Fig. 116. Kastratsångaren Gaetano Gudagni (1728–1792), ansågs vackrast av alla. Handel House Museum © Public domain. s.205
- Fig. 117. Vittoria Tesi Tramontini (1701–1775). Karikatyr av G.M. Rizzi från november 1741. © Public domain. s.206
- Fig. 118. Bra och dåliga sätt att hålla händerna på, Jeigerhuis (1827). © Public domain. s.207
- Fig. 119. Aktriser byter om. Efter William Hogarth 1738. © Public domain. s.208
- Fig. 120. *The Chorus*, oratorium (?), William Hogarth ca 1735. Observera gossarna till vänster. Kvinnliga solister sjöng allt oftare i oratorier fr.o.m. 1740-talet. I länder som Sverige bestod körer och orkestrar till stor del av medel- och överklassens amatörer. © Public domain. s.212
- Fig. 121. Rotundan i Ranelagh, viktigt musikrum under 1700-talet. Taket ovanför musikerna till höger förstärker och riktar direktljudet. Canaletto 1754, National Gallery, London. © Public domain. s.213
- Fig. 122. Elisabeth Chudleigh som Iphigenia. © Public domain. s.214
- Fig. 123. Operan *Flavio* av G.F. Händel. Kastraten 'Senesino', Francesca Cuzzoni och kastraten Gaetano Berenstadt. Anonym karikatyr från 1720-talet. © Public domain. s.215
- Fig. 124. Morgontoalett med kammarmusik. Tavla med katamiten Ganymedes ovanför flöjtisten. Sångaren föreställer kastraten 'Senesino'. I rummet finns många aristokratiska klassmarkörer, som svarta pager/slavar. Bild 4 ur *Marriage A la Mode*, William Hogarth ca 1743. © Public domain. s.218
- Fig. 125. Francesca Cuzzoni och kastratsångaren 'Nicolino' i *blackface*, A.M. Zanetti ca 1730. © Public domain. s.219
- Fig. 126. Kastratsångaren Filippo Balatri spelar cembalo i röd rock i trädgården vid Schloss Ismaning (detalj), P. J. Horemans 1733. Observera den svarta pagen/slaven och den vita antiken. Bayerns Nationalmuseum, München. © Public domain. s.220
- Fig. 127. Cosimo III de' Medici 'bigotto', Giusto Sustermans 1660, Galleria Palatina. © Public domain. s.221
- Fig. 128. Filippo Balatri, karikatyr av P. Le. Ghezzi 1726. © Public domain. s.224

Fig. 129. Ur Filippo Balatri *Vita e viaggi* (1735). s.226

Fig. 130. Francesco Geminianis *A Treatise of Good Taste* (1749). s.227

Fig. 131. Kvinnliga musiker bakom galler, Ospedale della Pieta, Venedig. Jan van Grevenbroeck ca 1760. © Public domain. s.228

11. 1800-TALET – SLUTET s. 233

Fig. 132. Slavpojke används som stol under amerikanska inbördeskriget (1860-talet). © Public domain. s.234

Fig. 133. G. Velluti (1780–1861). © Public domain. s.238

Fig. 134. Velluti uppträder, efter Louis Marks 1820-talet. © Public domain. s.239

Fig. 135. Gilbert-Louis Duprez (1806–1896). © Public Domain. s.241

Fig. 137. Nytt lyssnande på Beethovensymfoni, akvarell av E.L. Lami 1840, Musée de la Musique, Paris. © Public domain. s.243

Fig. 136. Gioachino Rossini 1865. © Public domain. s.243

Fig. 139. *Les Coulisses de Opera*, Jean Béraud 1889, Musée Carnavalet, Paris. © Public domain. s.246

Fig. 140. Adelina Patti (1843–1919). © Public domain. s.246

Fig. 141. Påvens sånggrupp ca 1890. © Public domain. s.249

Fig. 142. D. Mustafa (1829–1912). © Public domain. s.250

Fig. 143. Perosi med gossar och kanske falsettister som ersatte kastrater. © Public domain. s.251

Fig. 144. Russell Oberlin (1928–2016). © Public domain. s.254

Fig. 145. Jimmy Scott (1925–2014). © Public domain. s.256

12. SLUTSATSER DEL 1 s. 259

13. BEL CANTO s. 265

Fig. 146. Antonio Maria Zanettis karikatyr av kastratsångaren Antonio Maria Bernacchi (1685–1756) från 1723. Bernacchi var en av de mest kända kastratsångarna och han var mycket populär i Venedig där han uppträdde i 20 operor perioden 1712-24. Bernacchi var troligen lika tekniskt skicklig som 'Farinelli' och när han slutade sjunga opera 1736 bildade han en sångarskola i Bologna som utbildade många ledande sångare, män som kvinnor. Mary Granville skrev 1729 att han hade ett stort omfång och att rösten var fyllig och klar men inte lika behaglig som 'Senesinos'. Hon ansåg att Bernacchis teknik och sångstil var bättre men att han var stor och fet som en spansk abbot. Karikatyren ovan driver med Bernacchis storlek och hans förkärlek för improvisation och tekniskt avancerad *gorgia* med koloraturer som virvlar runt Kampanilen på Markusplatsen i Venedig. Bilden är en koncis sammanfattning av 1700-talets skolade kastratsång: italiensk och präglad av blixtsnabb improvisation, drillar och andra figurer. © Public domain. s.266

Fig. 147. Francesco Antonio Pistocchi (1659–1726). © Public domain. s.267

Fig. 148. Fonation och omfång. Tonhöjderna är ungefärliga och relativa eftersom den absoluta tonhöjden kunde variera med upp till 6–7 halvtonsteg fram till 1800-talets slut (se vidare bilaga 2). © Kulturkapital AB 2021. s.269

14. RUMSAKUSTIK s. 271

Fig. 149. Lilla teatern i Pompeji ('konserthuset'; ca 2000 personer). Den branta stigningen bidrar till bättre musikakustik eftersom ljudreflexionerna blir starkare. © CC BY-SA 4.0 Rabax63. s.273

Fig. 150. Stora teatern i Pompeji (ca 5000 personer) till vänster. Lilla teatern ('konserthuset'; ca 2000 personer) till höger. Modell, Brooklyn Museum, kolorerad. © Wikimedia Commons File: S03 06 01 024 image 3121.jpg. s.273

Fig. 151. Sångare (inkl. kastrater) på en *ambus* i Hagia Sofia, 900-talet. Athos Dionisiou 220. © Public domain. s.274

Fig. 152. Antik *ambus* utanför Hagia Sofia. © OrthoArchitectDU CC BY-SA 3.0. s.274

Fig. 153. Hagia Sofia i Istanbul, invigd 537. Golvyta = 8 000 m² och rumsvolym 256 000 m³. Rymmer ungefär 16 000 personer. © Stock.adobe.com. s.275

Fig. 154. San Marco Evangelista al Campidoglio i Rom, basilika i romansk stil från ca 800. © Stock.adobe.com 494008222. s.276

Fig. 155. Katedralen i Milano (*Duomo*) påbörjad 1386 och färdig 1965. Längd = 159 m, bredd = 92 m, rymmer ca 40 000 personer. © Stock.adobe.com 80935338. s.277

Fig. 156. Rosa markering = kor. Gul markering = apsis (altarrum). © Wikipedia CC BY-SA 3.0. s.279

Fig. 157. Koret i katedralen i Sevilla ca 1402–1600. © Stock.adobe.com s.280

Fig. 158. Koret i katedralen i Sevilla ca 1402–1600 sett från bakre läktaren. © Stock.adobe.com s.280

- Fig. 159. Sångläktaren i sextinska kapellet, Dupérac 1578. Den sitter ca 2 meter upp på väggen så att publiken inte hindrar ljudutstrålningen men långt från taket så att störande ljudreflexer minimeras. Rymmer 4–6 sångare på rad. © Kulturkapital AB 2018. s.281
- Fig. 160. Oratorio Gonfalone, Rom 1544–47. Kyrklig konsertlokal eller hörsal med bra akustik. @ Public domain. s.282
- Fig. 161. Teatro Olimpico i Vicenza av Andrea Palladio, 1585. Utgår från antikens *odeion* och rymmer 1500 personer, 400 fler än Stockholmsoperan. Observera den stora dekorerade och ljudreflekterande förscenen. © Public domain. s.283
- Fig. 163. The New Covent Garden Theatre 1810, förscenen (*proscenium*) i färg. © Kulturkapital AB & Gunno Klingfors 2023. s.284
- Fig. 162. SS Giovanni e Paulo-teatern i Venedig 1654 med plats för 1000 personer, nästan lika många som på nutidens Stockholmsopera. © Public domain. s.284
- Fig. 164. Konsert i Venedig med bara kvinnliga musiker på läktaren, Fr. Guardi 1782. Alte Pinakothek, München. © Public domain. s.285
- Fig. 166. Salles de spectacle au Palais Royale, invigd 15/5 1790. Observera den stora förscenen. © Public domain. s.287

15. SÅNGTEKNIK s. 289

- Fig. 167. Lågandning © Kulturkapital AB 2021. s.289
- Fig. 168. Högandning © Kulturkapital AB 2021. s.290
- Fig. 169. Så formar en traditionell korsett kroppen. © Museu Valencià d'Etnologia via Wikimedia Commons / CC BY-SA 2.0 s.291
- Fig. 170. Om andningssätt, Mengozzi (1804), fransk-tysk utgåva från 1810. © Public domain. s.293
- Fig. 171. Gaspare Pacchierotti (1740–1821). © Public domain & PMC 2016. s.295
- Fig. 172. *Messa di voce* och *portamento*-övningar (GARAUDÉ, CA 1830, s. 55). © Public domain. s.298
- Fig. 173. Så här förklaras små och stora halvtonsteg av Porpora-eleven Domenico Corri (CORRI, 1810, s. 12). © Public domain. s.299
- Fig. 174. Stilisert struphuvud i genomskärning. © Kulturkapital AB 2021. s.300
- Fig. 175. Kombinerade röster och enklansröster. © Kulturkapital AB 2023. s.303
- Fig. 176. Resonatorn/ansatsröret © 2021 Kulturkapital AB. s.307
- Fig. 177. *Trillo*, sångornament som artikuleras med glottisansatser, ur (BERNHARD, 1657). © Kulturkapital AB 2021. s.309
- Fig. 178. De första övningarna i kastratsångaren Giuseppe Apriles sånglärobok (APRILE, 1791). Man började med att öva *messa di voce*, *portamento* och drillar med glottisansatser. © Public domain. s.310
- Fig. 179. Exempel på ornament för sångare och instrumentalister ur (ROGNONI, 1620). © Public domain. s.311
- Fig. 180. Fågelsång ur (KIRCHER 1650), färglagd i efterhand. © Public domain. s.313
- Fig. 181. Balbastres *Romance* ur (BÉDOS DE CELLE, 1778). Musiken noterad dels med traditionell notskrift och dels med Engramelles symbol-skrift. © Public domain. s.315

16. SÅNGSÄTT (GESTALTNING) s. 321

- Fig. 183. San Marco i Venedig. Sångarna står med ryggen mot församlingen för maximala tidiga reflexioner samtidigt som den gigantiska 'boken' inte hindrar ljudutbredningen. Canaletto ca 1740. © Public domain. s.327
- Fig. 184. De första övningarna i kastratsångaren Giusti Fernando Tenduccis kortfattade sånglärobok (TENDUCCI, 1782). Man började med intonation och *messa di voce*, *portamenti* och glottisansatser. © Public domain. s.328
- Fig. 185. *Messa di voce*-övningar i kombination med små och stora halvtonsteg, (CORRI, 1810). © Public domain. s.329
- Fig. 186. Fortsättning från föregående sida. s.330
- Fig. 187. Ur operan *Siegfried* (första akten) från 1876 av Richard Wagner. Våglinjen indikerar vibrato (*med skakande röst*). s.332
- Fig. 188. Övre exemplet: Ur operan *Siegfried* (tredje akten) från 1876 av Richard Wagner. Undre exemplet: Ur operan *Parsifal* (tredje akten) från 1882 av Richard Wagner. Handskrivet tillägg efter repetition. s.332
- Fig. 189. Varianter av *messa di voce* (NATHAN, 1836, s. 153). © Public domain. s.333
- Fig. 190. Ur Mannstein (1834). © Public domain. s.335
- Fig. 191. Ur Mannstein (1834). © Public domain. s.336
- Fig. 192. Korta kromatiska drillar, Garcia (1840). © Public domain. s.337
- Fig. 193. Exempel på *tempo rubato* enligt Roger North ca 1710. s.338
- Fig. 194. Exempel på *tempo rubato* (TOSI/GALLIARD, 1742, PL. VI NR 8–9). © Public domain. s.339

Fig. 195. Exempel på italiensk ornamentik inklusive dynamik (den noterade versionen övers), efter (QUANTZ, 1752³, TAB. XVII–XIX). s.340

Fig. 196. Fortsättning från föregående sida.. s.341

17. IMPROVISATION s. 345

Fig. 197. Roes *Anchor che co'l partiro* från 1500-talet och fyra exempel på utskrivna improvisationer från (DALLA CASA, 1584), (BASSANO, 1591), (ROGNIONO, 1592) och (BOVICELLI, 1594). © Kulturkapital AB 2021. s.347

Fig. 198. Improvisationsmodeller ur Ganassi 1535. I avancerade rytmer är tidsvärdena ofta ungefärliga (*liquescenta*). Flera exempel motsvarar *tempo rubato*. © Kulturkapital AB 2021. s.347

Fig. 199. Improvisationsmodeller för musik av Orlando di Lasso (DALLA CASA, 1584). © Public domain. s.348

Fig. 200. Hiller (1780) är en lärobok för tyskar som ska lära sig att sjunga i italiensk stil. Exemplet illustrerar hur viktig tekniskt avancerad improvisation ansågs vara för sång i italiensk stil även vid 1700-talets slut. s.349

Fig. 201. 'Farinellis' kadens i *Altro Mar*. Skulle helst sjungas på ett par andetag (inandning under pauserna). De bästa uppges ha sjungit 150–160 toner eller i 50–60 sekunder utan att ta in ny luft. Om det stämmer sjöngs kadensen ovan på 2–4 inandningar om tempot var ca 100 BPM. © Kulturkapital AB 2021. s.350

Fig. 202. Så här sjöng kastrasångaren Velluti en aria som Morlacchi skrev för honom 1822 (*Air de Tebaldo*). Exemplet togs fram av Manuel García med hjälp av Velluti själv och publicerades i (GARCÍA, 1847, s. 153 ff). Velluti använde inte bara ständigt växlande klangfärger utan också mängder av ornament som *rinforzi*, *gruppetti*, *mordenti*, *trilli*, *appoggiature*, *mezzotintem*, *sfumature* och *ombreggiamento*. Enligt García hade Vellutis sångsätt blivit ganska omodernt vid 1800-talets mitt, men exemplet ger en bild av hur de sista kastratstjärnorna kunde sjunga. © Public domain. s.351

Fig. 203. Fortsättning från föregående sida. s.352

Fig. 204. Fortsättning från föregående sida. s.353

18. MORESCHI & SCOTT s. 357

Fig. 205. Alessandro Moreschi, 1898. © Public domain. s.357

Fig. 206. Domenico Mancini, 1918. © Public domain. s.359

Fig. 207. Jimmy Scott (1925–2014). s.361

Fig. 208. Jimmy Scott (1925–2014). © Public domain. s.363

19. SLUTSATSER DEL 2 s. 367

20. BILAGOR s. 369

Fig. 209. Liksvävande skala. © 2021 Kulturkapital AB. s.377

Fig. 210. Liksvävande skala. Värden i cent. © 2021 Kulturkapital AB. s.377

Fig. 211. Pytagoreisk skala. Värden i cent. © 2021 Kulturkapital AB. s.377

Fig. 212. Ren harmonisk skala. Värden i cent. © 2021 Kulturkapital AB. s.378

Fig. 213. Exempel på harmoniska skalor. Värden i cent. © 2021 Kulturkapital AB. s.379

Fig. 214. W.A. Mozart förklarar små och stora halvtonsteg 1785–87. © Public domain. s.379

Fig. 215. Små och stora halvtonsteg i 55-systemet. © 2021 Kulturkapital AB. s.380

Fig. 216. Cahmanorgeln i Lövsfabruks kyrka, invigd 1728. © Kulturkapital AB 2006. s.382

Fig. 217. Gaisberg/Darby spelar in sång i Leipzig 1899 med portabel fonografutrustning. © Public domain. s.384

Fig. 218. Gaisberg/Darby spelar in sång i Leipzig 1899 med portabel fonografutrustning. © Public domain. s.384

Fig. 219. Linjerna visar ojämnheter i uppspelningshastigheten i *Lamentatio*-inspelningen. Fluktueringar präglar hela inspelningen men är tydligast mot slutet. Analysen har gjorts med Izotopes wow/flutter-modul. © Kulturkapital AB 2021. s.385

Fig. 220. Patrick Pearse spelas in ca 1910. Observera trattarnas placering © Public domain. s.386

Fig. 221. Tre Kronor 1661, Govert Dircksz Camphuysen (1623/4–1672), Stockholms stadsmuseum, foto Jens Mohr CCO licens. © Public domain. s.387

Fig. 222. Kontrabastrombon av Georg Niclas Öller 1639. Musik- och teatermuseum i Stockholm. © Public domain. s.388

Fig. 223. 'Rådmanöorgeln' ca 1600 (Holstein?), Musik & teatermuseum i Stockholm. © 2007 Kulturkapital AB. s.389

Fig. 224. 'Rådmanöorgeln' ca 1600 (Holstein?), Musik & teatermuseum i Stockholm. © 2007 Kulturkapital AB. s.390